

УДК 821.161.2-31Багрянний
DOI 10.31494/2412-933X-2019-1-8-90-101

SOVIET «JUSTICE» THROUGH THE PRISM OF THE IDEOLOGY OF IVAN BAGRYANY (BASED ON THE NOVEL «THE GARDEN OF GETHSEMANE»)

РАДЯНСЬКЕ «ПРАВОСУДДЯ» КРИЗЬ ПРИЗМУ ІДЕОЛОГІЇ ІВАНА БАГРЯНОГО (ЗА РОМАНОМ «САД ГЕТСИМАНСЬКИЙ»)

CHRISTINA MAKARADZE,
postgraduate

ХРИСТИНА МАКАРАДЗЕ,
аспірантка

<https://orcid.org/0000-0002-0578-7020>

khrystyna95pro@gmail.com

V. N. Karazin Kharkiv National
University

Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

✉ 4 Svobody sq.,
Kharkov, 61022

✉ пл. Свободи, 4, Харків, 61022

Original manuscript received March 23, 2019

Revised manuscript accepted April 21, 2019

ABSTRACT

The given article attempts to analyze the Soviet ideology influencing ways on characters, which represent human rights authority in the novel «The Garden of Gethsemane» by Ivan Bagryany. The purpose of the article is to characterize the images of jailers in the text, to examine what determines their behavior. At the beginning of the paper, the nature of the ideologies that are totally different in its nature and stands opposite to each other in the novel – the Soviet official propaganda and the author's anti-Soviet humanistic concept, is outlined. Formal representatives of the Soviet ideology in the work are justice agents. The author's ideological concept is revealed by the means of their image manifestation. The theoretical basis of the article is R. Bart's myths works on stereotyped images, which are perceived as genuine ones. The article attempts to analyze the nature of the myths and ideologemes which are a basis of jailers' mindset and their attitude to prisoners. The paper analyzes the internal motivation of jailers' activity, among which we distinguish Soviet myths, which are ingrained in humans consciousness and apperceived or not apperceived self-profit. Ivan Bagryany's powerful humanistic concept is displayed in the ability to have a fine appreciation of human nature, even of the cruel estexecutioner. In the novel alongside the jailers' disdainful psychologic alimage, the motive of compassion for the executioners as victims of propaganda and their own selfish unconscious intentions is depicted. The author demonstrates how ideology determines the mindset of jailers, but at the same time has a powerful destructive effect on them. According to the writer, violence contradicts the man nature, and therefore, executioners, in spite of over-engagement and cynicism, could not help but feel internal dissonance. It is concluded that the writer criticizes the Soviet system and ideology, showing its ability of moral and physical destroying not only its opponents but also allegiances.

Key words: *character, ideology, Ivan Bagryany, myth, «The Garden of Gethsemane».*

Актуальність. Невичерпний інтерес до радянської дійсності серед дослідників підживлюється її складною суперечливою сутністю, вражаючим синтезом піднесеного пафосу й обурливих у своїх масштабах злочинів. В 30-ті роки ХХ ст. ці обидва явища досягли надзвичайного розмаху у культурі особистості Сталіна і так званому великому терорі. Ідеологія, що була рушійною силою тоталітарної системи, глибоко проникаючи у свідомість, охоплювала всі сфери життя, підкорюючи їх інтересам партії та зокрема Сталіна, адже «посада Генерального секретаря, яку обіймав Сталін, стала панівною висотою, звідки можна тримати в руках усю партію» (Арон, 1993). Всеохоплююча влада «вождя» розходилася згори вниз і визначала свідомість найдрібніших «коліщаток» системи, наприклад, працівників правозахисних органів: з одного боку, виконавці його волі чинили правосуддя, а з іншого – злочини проти цілих народів. Одним із способів осмислення радянської дійсності, зокрема системи правосуддя, є роман Івана Багряного «Сад Гетсиманський», що виник на основі набутого автором досвіду при взаємодії із системою. Роман у всій повноті охоплює пропущену крізь авторську свідомість офіційну радянську пропаганду й пропонує власну ідеологічну лінію, скеровану проти радянської системи. Для розуміння останньої необхідно звернутися до образу радянського режиму в очах його adeptів; взаємодії людини з ідеологією, міфами, що визначають її поведінку та систему поглядів. Відтак, ми спробуємо дослідити, як у романі «Сад Гетсиманський» Івана Багряного радянська ідеологія представлена через своїх «служників» – наглядачів, слідчих, начальників НКВС та всіх тих, на кому тримається «правосуддя».

Аналіз досліджень та публікацій. Серед великої кількості наукових праць, присвячених роману Івана Багряного «Сад Гетсиманський», варто відзначити роботи Г. Клочека, М. Жулинського, В. Дмитренко, О. Головій, О. Шапошикової, М. Сподарця, М. Балаклицького, І. Романової. У своїх працях дослідники торкалися різних аспектів творчості Івана Багряного, в тому числі й ідеологічного. Наприклад, С. Степанівський здійснює спробу прояснити ідейну спрямованість роману, виходячи з ідеологічних суперечностей сучасної для нього дійсності.

Метою цієї статті є проаналізувати авторське бачення радянської ідеології у романі «Сад Гетсиманський» Івана Багряного, що виявляється у зображенні персоналу правоохоронних органів. Підхід, що полягає у зміщенні фокусу уваги з зображення жертв радянського терору на суб'єктів терору, становить наукову новизну.

Виклад матеріалу. С. Степанівський у статті ««Сад Гетсиманський» у світлі сучасних ідеологічних суперечностей» здійснює спробу проаналізувати ідеї, що лежать в основі роману. На його думку, Іван Багряний, продовжуючи традицію західного світу, заперечує комунізм, але не вдається до глибокого аналізу причин зародження тих

політичних сил, «що призвели до советського рабства в перспективі так званого вчення Маркса» (Степанівський, 2013:483). Замість того, щоб показати нищівний вплив марксизму на «національну самотність християнських націй, розсіяти міф «наукового» соціалізму чи комунізму, який скерований на винищення чи всебічне поневолення цілих народів» (Степанівський, 2013:483), письменник використовує «шкідливу для прогресу та демократії думку» (Степанівський, 2013:483) західних політиків про неправильне розуміння Сталіним марксизму. М. Сподарець вважає, що «проблематику творів письменника слід розглядати саме з позиції відмінності ідеології українського націонал-комунізму та практики російського більшовизму» (Сподарець, 1998:9). Іван Багряний наділяв національну літературу великим значенням й вважав, що вона здатна визначати не тільки шлях розвитку культури, а й піднести народ до світового рівня: «Великі твори літератури надають людям і народам право бути висловленими, бути не німими...» (Ільницький, 2018:230). Такий погляд на літературу як на зброю обумовлює чітку ідеологічну позицію митця у творах, яка є альтернативною до радянської.

Ідеологія, на думку Н. Ваховської, є складовою будь-якого художнього твору, оскільки зображена в ньому дійсність проходить ментальну обробку автора й містить різні елементи офіційних або повсякденних ідеологій, які наповнюють його світогляд (Ваховська, 2008). У романі «Сад Гетсиманський» в ідеологічному гуманістично спрямованому переосмисленні автора представлена радянська ідеологія, відтак маємо цікавий синтез: крізь призму авторської антирадянської ідеології представлена інша – радянська.

Ідеологія для реципієнтів є не стільки системою ідей, скільки системою міфів, ментальних установок, які не сприймаються свідомістю, бо мисляться як природні. Р. Барт розуміє «міф» як комунікативну систему, тобто будь-яке значуще, інформаційно наповнене повідомлення, яким за певних обставин може стати будь-який елемент дійсності (Барт, 1989). Оскільки міф створюється на основі послідовності знаків, які вже існують до нього, він є вторинною знаковою системою. У літературному творі ознак міфу можуть набувати будь-які елементи, через те що сам процес його написання є процесом свідомого або несвідомого відбору із безлічі комбінацій образів, ситуацій, реплік тих, що найкраще представляють авторське розуміння викладеного, а також і міфи, якими він оперує. Найяскравіше радянські ідеологеми на сторінках роману виражені через персонажів, які працюють від імені системи, через їхні репліки і дії, а засоби їх зображення репрезентують антирадянську ідеологічну концепцію автора.

Іван Багряний у романі «Сад Гетсиманський» подає цілу галерею людей різних національностей, професій, психологічних типів, серед яких представників радянського «правосуддя» ми виділяємо в окрему категорію. В'язні та тюремники становлять дві опозиційні групи, але цей поділ доволі умовний, оскільки визначений не тільки тим, по який бік ґрат знаходиться персонаж, а і його лояльністю до системи та ступенем

її вираження. Таким чином, «слуги правосуддя» репрезентують домінуючу ідеологічну лінію радянської системи, реальне або потенційне заперечення якій і є причиною ув'язнення більшості співкамерників головного персонажа Андрія Чумака.

Наглядачі, слідчі, начальники відділів НКВС, оперативники у романі відіграють роль своєрідних «медіумів» між читачем та радянською системою: вустами тюремників звучать ідеологічні радянські догми, але самі персонажі в більшості випадків є лише маріонетками системи, із її спотвореним розумінням, або взагалі без її усвідомлення – із сліпою потребою виконувати інструкції. Автор, викриваючи ідеологію, неначе підводить читачів до того, що така абсурдна система априорі не може мати щирих послідовників, які могли б аргументовано довести її цінність, відкидаючи будь-які особисті інтереси.

Основний міф, який, згідно з романом, визначає діяльність всевладного НКВС, бачимо в емоційно виголошених словах Фрея: «Воля сліпих мільйонів ламалася об волю авангарду, який знав краще, чого тим мільйонам треба. Сьогодні тим авангардом є партія» (Багрянний, 2013:180). В. Єрмоленко, аналізуючи радянську ідеологію, стверджує, що ще Ленін «радикально перевищував роль «партії»: вона перетворювалася на головний локомотив процесу, на утаємничену «еліту», чия воля є законом і яка не терпить опозицій» (Єрмоленко, 2018:373), що витікає із думки про те, що відстала Росія має відсталий «несвідомий» пролетаріат, а отже їй необхідна група людей, яка «знає» про його потреби краще, ніж він сам (Єрмоленко, 2018:373). Іван Багрянний зображує тюремників як глибоко переконаних в цих ідеях, беззаперечно самовпевнених, презирливо зверхніх до в'язнів та жорстоких. Таким чином, письменник окреслює ідеологічне підґрунтя, що визначає світосприйняття катів, розуміння ними в'язнів як дисидентів, контрреволюціонерів, що заважають рухати країну у єдино істинному, визначеному партією напрямку, і тільки вони, «органи», здатні очистити країну від ворогів. У романі на ці переконання накладається ідеологічна лінія автора, виражена у публіцистичних відступах, іронічних реакціях персонажів на дійсність, у засобах зображення тюремників. Згідно з нею основою радянської ідеології є прагнення до безмежної влади, домінування, а зброєю – почуття власної переваги, невичерпна ненависть до будь-яких проявів непокори та тотальний страх до інакомислення й вільнодумства: «НКВД не могло стерпіти такого поругання й глузу над своєю всесильністю, що хтось не дається розібрати себе на гвинтики й обернути в «дірку від бублика». Як це так! «Людішка» не хоче бути «людішкою»?! Чи це не найбільша контрреволюція» (Багрянний, 2013:373). Отже, у творі зображено, як ідеологія проявляє свою специфіку глибоко проникати у свідомість чекістів, створюючи перманентні міфи і прикриваючи абсурдність і жорстокість «високими» ідеями.

Окресливши ідеологічний простір, можемо визначити роль і місце кожного персонажа у романі, проте талант письменника виявився не тільки у вмінні яскраво втілювати ідеї, а й у тонкому психологізмі й

гуманізмі, у вмінні навіть у рафінованому каті бачити людину зі своєю егоїстичною, обмеженою, примітивною, жорстокою, але-таки людською природою. Л. Череватенко зазначає, що Іван Багряний не демонізує НКВС та його працівників, він «прагне трактувати їх страшну діяльність, виходячи із засад того суспільства, яке їх породило» (Череватенко, 1990:75), тобто перед читачем розкриваються не «потоїбчні, загадкові, незбагненні» (Череватенко, 1990:76) істоти, а звичайні земні люди, які стали жертвами системи, ідеологічної пропаганди та власних егоїстичних мотивів. В. Карпова стверджує: «І. Багряний вміє відчутти оте найвеличніше: душу в найогидніший і найнелюдськіший людині» (Карпова, 1962). Письменник підводить до думки, що саме ідеологія визначає внутрішнє право слідчого застосовувати грубі фізичні й моральні покарання, найвибагливіші види насилля, оскільки це право базується на міфі про політичного ворога народу, який вже не є людиною, а лише «пшиком», «людішкою» та на міфі про чекіста-очишувача країни від зла. Хоча лейтмотивом у зображенні тюремників є викриття найганебніших рис людської сутності, і автор не скупиться на іронію, сатиру та сарказм, проте він вимальовує багатогранну галерею персонажів, кожен з яких має власне бачення ідеології й власну мотивацію у діях: від меркантильного прагнення побудувати блискучу кар'єру в «органах» до панічного страху скомпрометувати себе й через необачність помінатися місцями зі своєю жертвою.

Іван Багряний підкреслює роль утаємниченої «еліти» у формуванні та підтримці абсурдного режиму, а особливо її верхівки, представленої іменами Леніна, Сталіна, Єжова. Проте на сторінках роману ці образи постають у нечітких, побіжних рисах і є максимально віддаленими від місця дії. Ленін та Сталін згадуються лише тоді, коли тюремники прагнуть виправдати свою діяльність, пославшись на авторитетне джерело, а також в обережних натяках в'язнів та в іронічних публіцистичних пасажах автора. «Керманічі» Радянського Союзу й головні ідеологи розчинені у творі у вигляді символів абсолютної влади, позбавлених тілесності й психологізму міфологізованих образів. Письменник підкреслює роль «залізного наркома» Єжова у визначенні насильницької природи радянського правосуддя: вбрані у «єжовську уніформу» слідчі тримають в'язнів у «єжовських рукавицях». Для в'язнів той факт, що нарком уособлює зло, є незаперечним, про що свідчать написи на стінах тюрми: «Єжов не Ягода, весь народ став врагомнарода!..», проте після несподіваного усунення Єжова, всупереч їхнім переконанням, змін на краще не відбулося. Це підкреслює прагнення письменника викрити негативну сутність системи в цілому та нікчемність окремої людини у ній.

Серед усієї галереї працівників «правосуддя» найвиразнішими речниками й носіями ідеології виступають слідчі Андрія Чумака, проте і їхнє зображення відрізняється неоднозначністю та багатоплановістю. Сергеев, попри всю свою жорстокість, не є інферналізованим катом: Іван Багряний яскраво змальовує його суперечливу особистість із усіма сумнівами, страхами та переконаннями. Показовою є його зовнішність:

«зовсім зелений юнак, досить симпатичний і добродушний з вигляду» (Багрянний, 2013:160), яка становить контраст із його посадою та діяльністю. В одному з епізодів допитів письменник із тонким психологізмом описує дискомфорт Сергєєва, викликаний ревом катованої людини, про що свідчить його «розгублене, бліде обличчя» й прагнення заглушити цей звук будь-якими словами. Іван Багрянний підкреслює, що діяльність Сергєєва як слідчого – вимога соціальної маски, з якою слідчий вступає в усвідомлений чи неусвідомлений конфлікт. Підтвердженням цього факту є реакція Сергєєва на монолог Андрія щодо деструктивного впливу насилля на самих насильників: «Андрій говорив, а Сергєєв дивився все більше приголомшено, поширеними очима. Так, ніби Андрій розкрив його душу й вивернув напоказ те, що він так старанно ховав, ніби Андрій підгледів найінтимніший куточок його душі й показав усім...» (Багрянний, 2013:245). Проте така відверта душевна оголеність перед Андрієм була лише миттєвою слабкістю, яка більше ніколи не могла повторитися: Сергєєв не міг пробачити Андрієві, котрий «із награного й набундюченого чекіста раптомо вилуцив людину» (Багрянний, 2013:247), позбавивши її ореолу мугтності й зробивши враз уразливою і жалюгідною. Результатом внутрішньої боротьби персонажа стала перемога ідеологічного над істинним, загальнолюдським, тому вже на наступному допиті «Сергєєв – це було суцільне презирство» (Багрянний, 2013:250). Він не був ідеологом системи, проте несвідомо керувався деякими ідеологічними міфами, що існували у суспільстві. У розмові з Андрієм він презентує один із них, який включає в себе поняття про партію, політичного в'язня, в'язницю, а також складну систему взаємодії між ними. Андрій як особистість не має жодної цінності, тому необхідно, щоб він не розраховував на милосердя, а тільки на жорсткий суворий діалог, результатом якого має стати його «зізнання», яке усвідомлюється як особиста вигода для слідчого, бо допоможе йому збудувати кар'єру.

Слідчий Донець, на відміну від Сергєєва, має свої переконання, в основі яких лежить міф про велич більшовиків, про їхню мужність, силу, гідність, на відміну від мільйонів контрреволюціонерів, що сидять у тюрмах по всьому СРСР. Його садизм підживлюється щирою вірою у те, що такі як Андрій, безхребетні, мовчазні «плазуни», дійсно гідні насилля і смерті, бо через свою жалюгідність, боягузтво не здатні проти них повстати: «Ви не знаєте й ніколи не знатимете, що таке ідея й що таке героїзм. Дрібні мішущькі ворони, що так літають просто... Герої... Вас треба переробляти, весь той мотлох, що зветься «людьми» і через яких світ к чортовій матері запаскудився, переробляти!.. І мучити!..» (Багрянний, 2013:438). Почуття власної цінності, підкріплене ідеологією, звучить у пафосних словах, де Донець протиставляє більшовиків сучасним контрреволюціонерам: «А ми от, большевики, не боялися пиляти грати й стрибати на багнети... Вбивати варту» (Багрянний, 2013:438). Письменник не іронізує із його самовпевненості: для розкриття своєї ідеологічної позиції щодо персонажа він припасував красномовний епізод: після «вербовки» Донець, очевидно, мав змінити

свій погляд, й зрозуміти, що його ідея «пиляти грати» була лише найвим міфом, який неможливий у реалізації в умовах існуючої могутньої системи, якій не може протистояти жодна людина: ні «людішка»-в'язень, ні слідчий, ні прокурор. Якщо спочатку для Андрія самовпевнена постать Донця була овіяна таємничістю, за якою він вбачав якусь геніальну ідею, проте з часом він починає сумніватися у цьому: «З великою ідеєю тут не орудують палками...» (Багрянний, 2013:438), і зрештою розуміє, що Донець не має нічого, крім ілюзій, спотвореного хибного розуміння ідеології: «Велич і таємничість цього блискучого діяча інквізиції буденніла. Те саме, все те саме, плескато й збито, нудно, противно» (Багрянний, 2013:434)

Серед галереї репрезентантів органів «правосуддя» образ начальника відділу НКВС Великіна вирізняється схематичністю і спрощеністю. Цей тип уособлює беззаперечну відданість системі без жодних внутрішніх протиріч, сумнівів і вагань, і якщо система наказує карати, він застосовує єдину прийнятну для нього зброю – насилля: «Великін зімкнув щелепи й нічого не сказав. Підійшов до Андрія, постояв перед ним, міряючи його поглядом з головної до п'ят. І враз з усього маху вдарив в обличчя» (Багрянний, 2013:170). Іван Багрянний підкреслює, що Великін – слухняний слуга системи, але не ідеолог: «Він фанатичний виконавець волі поспавшого його, отого керманіча російської історії...» (Багрянний, 2013:182), лише з однією зведеною до автоматизму метою – виконати цю волю, особливо не вдаючись у подробиці.

Письменник показує, як для деяких представників радянського «правосуддя» ідеологія стала прикриттям і виправданням для того, щоб вдовольнити незмінне бажання людського ества – бажання влади. А. Адлер розуміє потяг до влади як спосіб подолання комплексу меншовартості, який породжений браком незалежності дитини від авторитарних батьків, відсутністю видатних здібностей і талантів або фізичними чи психічними вадами (Адлер, 1997). Е. Разаманов зазначає, що людина, яка не має позитивних способів продемонструвати свою перевагу над іншими, використовує приниження, що дозволяє їй відчувати себе могутньою та значущою, а не беззахисною та вразливою (Разаманов, 2017). Письменник доводить, що міф про велич і рафінованість по-справжньому радянської людини також був одним із засобів подолання комплексу меншовартості. Покажемо є сатирично змальований епізод із безіменним начальником, що заходив до камери ч.12, наказуючи всім «заключонним» сісти, щоб «він міг вільно височіти над усіма» (Багрянний, 2013:361). Йому приносило задоволення відчувати себе героєм, котрий не побоявся зайти у камеру із «ворогами народів», подобалося думати, що викликає у всіх цих триста сорока людей тваринний страх, неодмінно цим виплекуючи у собі почуття власної ваги й могутності, але автор тут же розвінчує його ілюзію, вказуючи на ті враження, які дійсно викликав у арештантів: «Дегенерат. Справжній, непідробний. Богом сотворений дегенерат» (Багрянний, 2013:361). Мотив невідповідності між істинною сутністю людини і між ідеологічною маскою є наскрізним у романі: ключем цього

є розуміння письменником сутності радянської епохи як лицемірної й абсурдної. Показовим є епізод, в якому уніформа начальника міліції виконує семіотичну роль знака влади і вмиль перетворює «вайлуватого і неоковирного чолові'ягу» Рибалка у «величавого, повільного в рухах, сповненого престижу й монументальної могутності» персонажа. За допомогою уніформи Рибалко маскує безсмертну «хахляцьку» вайлуватість і розвезеність у велич, у «маєстатичність держави, що її він репрезентує, в монументальність її «залізної охорони», у велич самого «залізного наркома» – свого шефа й повелителя» (Багрянний, 2013:47). Отже, у романі спостерігаємо підтасовування ідеологічних гасел до внутрішньої потреби тюремників ствердити своє «Я», підкреслити своє значення і могутність.

Зображуючи тюремників, Іван Багрянний непохитний і рішучий у прагненні викрити їхні негативні риси, проте можна помітити, що поряд із крайнім презирством і ненавистю головного персонажа Андрія Чумака до катів з'являється парадоксальне, ледь вловиме співчуття до них як до людей розгублених, дезорієнтованих у світі. У цьому вбачаємо не тільки гуманістичну концепцію роману, а й бажання автора представити радянську систему як таку, де неможливо примирити абсурдну дійсність із істинною природною сутністю людини, яка здатна аналізувати і відчувати, яку можна заглушити, але повністю знищити неможливо.

Іван Багрянний із властивим йому розмахом зображує, як радянська система руйнує життя політичних в'язнів, користуючись служниками «правосуддя» як інструментом, проте водночас у романі простежується її негативний вплив і у зворотному напрямі – на суб'єктів насилля: тюремники та слідчі зображені із різним ступенем чутливості до «діалектичного заперечення» системи, до її абсурдності й жорстокості. Письменник доводить, що існування в умовах, де панує насилля, ненависть, відчай та тотальна недовіра один до одного, не могло проходити безслідно, не віддзеркалюватися на психіці тюремників, призводячи до нервових розладів, а часом і до самогубств. Показовим є самогубство Курпаса, яке є на перший погляд дисонансним контрастним вчинком на фоні його жорстоких садистських розправ над людьми: «Від одного імені цього Курпаса в залізничників ішов завжди мороз по шкірі. Рафінований садист, безжалісний і кровоненажерний, здоровенний, з необмеженою владою» (Багрянний, 2013:505). Іван Багрянний показує, як абсурдність, алогічність, дисгармонійність, породжена лицемірною радянською ідеологією, призводили до внутрішньої роздвоєності людини, адже, з одного боку, вона була суворим, жорстоким виконувачем свого обов'язку, вірила у правоту своєї справи, але з іншого, не витримувала підсвідомого спротиву, десь у глибині душі відчувала хибність ідеалів й тікала від цього усвідомлення інколи навіть у смерть. Яскравим унаочненням діалектичного Зла ідеології у романі є монолог Копаєва, що зробив блискучу кар'єру в «органах», але при цьому за своїм характером ніколи не міг вбити й курки. «Все тут зв'язане круговою порукою кров'ю...» – говорить колишній працівник НКВС, і в його словах підкреслена гіркість,

адже, раз влившись у цю систему, ти мушиш жити за її правилами, щоб вона тебе не знищила, а з тобою і всіх твоїх близьких. «Він бив. Так, він бив. Але... Він не раз брав револьвера до рук, щоб пустити кулю в лоба» (Багрянний, 2013:526). В іншому епізоді Андрій Чумак співчуває одному зі співробітників НКВС, «людині із розладженою психікою», якому ніяк не вдавалося заснути «після пекельної ночі, після криків і стогонів, після божевільної музики «конвейерів», після своєї «праці». Л. Череватенко у цьому епізоді відзначає авторське «вистраждане розуміння людського і людяного» (Череватенко, 1990:69).

Звичайно, самогубство було крайньою мірою втечі від реальності, адже існували й інші, наприклад, алкоголізм, поширений серед тюремників. Ця проблема не є наскрізною у романі, проте Іван Багрянний не раз наголошує на тому, що багато хто з персонажів вживає алкоголь на робочому місці: «напевно п'яна ідіотка» (с.59) Нечаєва, «черговий корпусу <...> з червоними від безсоння чи пиятики очима» (с.102), оперативник, який має «хрипкий, пропитий голос» (с.196), прокурор, що «завжди п'яний, бо тверезий того не витримає» (с.530) сержант, котрий вигукував «п'яним голосом» (Багрянний, 2013:252). З одного боку, це є певним засобом негативної оцінки персонажів як людей із примітивними потребами, а з іншого, вказівкою на драматичну природу існування людини в таких умовах – алкоголь дозволяє абстрагуватися від аморальних страхіть, безглуздості й цинічності, які не може не помічати людина, хоча б підсвідомо, якою б заангажованою вона не була.

Серед співробітників НКВС у галереї Івана Багряного є представники жіночої статі, які не вирізняються глибиною змалювання характерів, проте підкреслюють злочинність й аморальність системи. При першому знайомстві із Нечаєвою Андрій відзначає підкреслену сексуальність жінки, «вогненногрової й досить молодої, й досить гарної» (с.56), з опуклим бюстом, що «в густо нафарбованих губах» (с.57) тримала цигарку та йшла, неодмінно «вихиляючи стегнами» (Багрянний, 2013:57), проте це враження контрастує із її грубістю, істеричністю і вмінням конструювати дванадцятиповерхову лайку. Для Андрія це руде «чудо-юдо» стало принизливою насмішкою над його власним міфом, поняттям про те, якою має бути справжня жінка – лагідною, ніжною та прекрасною: «Ця руда дохла кішка зробила страшну річ – вона замірилася на той образ, що його Андрій носив завжди в душі, як святину, – образ жінки, образ сестри, образ матері» (Багрянний, 2013:62). Сексуальність у цьому контексті є маркером вульгарності й розбещеності, що покликані тільки підкреслити моральне падіння людини в умовах радянської системи. Проте зображення Нечаєвої відрізняється неоднозначністю, адже серед епізодів, що представляють повну моральну деградацію, трапляються такі, де її жіноча співчутлива душа визирає із уніформи чекіста, наприклад, в епізоді з листом до матері. Усе це підкреслює переконання Івана Багряного у деструктивному впливі радянської ідеології (і її реалізації) на власних «служників»: «Андрій думав про Нечаєву, й йому

здавалося, що ті «люди» вже самі себе не впізнають» (Багрянний, 2013:291).

Висновки. Проаналізувавши бачення Іваном Багрянним радянської ідеології у романі «Сад Гетсиманський», яка найяскравіше виявляється у зображенні персоналу правоохоронних органів, можемо відзначити, що автор, критикуючи і засуджуючи систему, неоднозначно визначає у ній місце для її «служників» – працівників НКВС, тюремників. Вони є носіями й виконавцями вчення партії щодо «ворогів народу» і він із незаперечною майстерністю зображує крайнє презирство в'язнів до своїх мучителів, викриває, висміює, засуджує їхню жорстокість та обмеженість, але, з іншого боку, виступає справедливим гуманістом, уважним до людської душі, говорячи про драму не тільки мільйонів, що сидять по тюрмах, а й тих душевно скалічених, морально вбогих, обдурених ідеологією катів, чия свідомість, чия доля належить абсурдній, антигуманній системі та її міфам.

Література

1. Адлер А. Наука жить. Киев:Port-Royal,1997. С. 235–241. URL: http://flogiston.ru/library/adler_vlast (дата звернення: 15.03.19).
2. Арон Р. Демократия и тоталитаризм М.: Текст, 1993. 303 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/140410/> (дата звернення: 05.03.19).
3. Багрянний І. Сад Гетсиманський. Харків: Фоліо, 2013. 572 с.
4. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. М.: Прогресс, 1989. 616 с.
5. Ваховська Н. Ідеологія у творі. Ідеологія твору: точки перетину і трансформації. URL: <http://archive.prostory.net.ua/ru/articles/135-2008-10-28-15-47-23> (дата звернення 20.02.19).
6. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідея та політика в Європі XIX-XX століть. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 480 с.
7. Ільницький М. Українська літературознавча думка XX століття (Західна Україна, еміграція) : навч. посібник . Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 352 с.
8. Карпова В. Іван Багрянний : «Сад Гетсиманський», роман. *Літ.-наук. зб.* 1962. № 1. С. 280-282.
9. Рамазанов Э.Н Психологические основания власти. Bulletin of Medical Internet Conferences 2017. Volume 7. Issue 6 URL: <https://medconfer.com/node/14649> (дата звернення: 15.03.19)
10. Романова І. В. Мотив «закинутості» особистості в дисгармонійне середовище (на матеріалі романів І. Багряного «Людяна біжить над прірвою» та «Сад Гетсиманський»). *Наук. записки Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Сер.* : Літературознавство. 2013. Вип. 3(2). С. 120–127.
11. Сподарець М. П. Я визначив собі шлях – шлях українського письменника (Перипетії творчості і біографії І. Багряного. *Вісн. Харк. нац ун-ту ім. В. Н. Каразіна Сер. : Філологія.* 1999. Вип.50. № 448. С. 3-12.
12. Степанівський С. «Сад Гетсиманський» у світлі сучасних ідеологічних суперечностей. *Іван Багрянний : нове й маловідоме. Есеї, документи, листи, спогади, нотатки, факти* / літ. ред. Н. Шугай. Київ : Смолоскип, 2013. Кн. 1. С. 482–486.
13. Череватенко Л. Ходи тільки по лінії найбільшого опору і ти пізнаєш світ. *Дніпро.* 1990. №12. С. 61–76.

References

1. Adler A. (1997) Nauka zhytj [The science of living]. Kyiv: Port-Royal 235–241 pp. Retrieved from: http://flogiston.ru/library/adler_vlast (accessed 15 Marth 2019). [In Russian].
2. Aron R. (1993) Demokratyja y totylaryzm [Democracy and totalitarianism] Moscow: Text,. Retrieved from: <https://www.twirpx.com/file/140410/> (accessed 05 Marth 2019). [In Russian].
3. Bahrianyi I. (2013) Sad Hetsymanskyi [The Garden Of Gethsemane]. Kharkiv: Pholio. [In Ukrainian].
4. Barthes R. (1989) Izbrannyye raboty: Semiotika: Poetika: Moscow: Progress. [In Russian].
5. Vakhovsija N. (2008) Ideologhija u tvori. Ideologhija tvor: tochky peretynu i transformaciji [Ideology in the work. Ideology of the work: points of intersection and transformation]. Retrieved from: <http://archive.prostory.net.ua/ru/articles/135-2008-10-28-15-47-23> (accessed 15 Marth 2019) [In Ukrainian].
6. Jermolenko V. (2018) Plynni ideologhiji. Ideja ta polityka v Jevropi XIX-XX stolittj [Flood ideology. The idea and policy in Europe of the nineteenth and twentieth centuries]. Kyiv: DUKh I LITERA [In Ukrainian].
7. Iljnyckyj M. (2015) Ukrajinsjka literaturoznavcha dumka XX stolittja (Zakhidna Ukrajina, emigracija): navch. posibnyk [Ukrainian literary thought of the twentieth century (Western Ukraine, emigration)]. Ljviv: LNU imeni Ivana Franka. [In Ukrainian].
8. Karpova V. (1962) Ivan Bahrianyi : «Sad Hetsymanskyi», roman [Ivan Bagrany: "The Garden of Gethsemane", a novel]. Lit.-nauk. zb. № 1. [in Ukrainian].
9. Ramazanov E.N (2017) Psihologicheskie osnovaniya vlasti [Psychological bases of power]. Bulletin of Medical Internet Conferences. Volume 7. Issue 6. Retrieved from: <https://medconfer.com/node/14649> (accessed 17 Marth 2019) [In Russian].
10. Romanova I. V. (2013) Motyv «zakynutosti» osobystosti v dysharmoniine seredovyshche (na materialy romaniv I. Bahrianoho «Liudyna bizhyt nad pririvoiu» ta «Sad Hetsymanskyi») [The motive of "throwing" the personality into a disharmonious environment (based on the novels of I. Bagrany "Man running over the abyss" and "The Garden Of Gethsemane ")]. Nauk. zapysky Khark. nats. ped. un-tu im. H. S. Skovorody. Vyp. 3(2) 120–127 pp. [in Ukrainian].
11. Spodarets M. P. (1999) Ya vyznachyv sobi shliakh – shliakh ukrainskoho pysmennyka Perypetii tvorchosti biohrafii I. Bahrianoho [I defined my way – the way of the Ukrainian writer (Peripethe of creativity and biography I. Bagrany)]. Visn. Khark. nats un-tu im. V. N. Karazina Vyp.50. № 448. 3-12 pp. [in Ukrainian].
12. Stepanivskyi S. (2013) «Sad Hetsymanskyi» u svitli suchasnykh ideolohichnykh superechnosti [“The Garden of Gethsemane” in the light of modern ideological contradictions]. Ivan Bahrianyi : nove y malovidome. Esei. dokumenty, lysty, spohady, notatky, fakty [Ivan Bagrany: a new and little-known. Essay documents, letters, memoirs, notes, facts]. Kyiv : Smoloskyp 482–486 pp. [in Ukrainian].
13. Cherevatenko L. (1990) Khody tilky po linii naibilshoho oporu i ty piznaiesh svit [Just go along the line of greatest resistance and you will know the world]. Dnipro. №12. 61–76 pp. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено спробу проаналізувати способи впливу радянської ідеології на персонажів-представників правозахисних органів в романі "Сад Гетсиманський" Івана Баєряного. Метою статті є схарактеризувати образи тюремників у романі, простежити, що визначає їхню поведінку. На початку

роботи було окреслено природу ідеологій у романі, які існували в опозиції одна до одної, зокрема, радянської офіційної пропаганди та авторської антирадянської гуманістичної концепції. Речниками радянської ідеології у творі є представники правосуддя, а у засобах їх зображення проявляється ідеологічна концепція автора. Теоричним підґрунтям роботи стали праці Р. Барта про міфи як про стереотипні уявлення, що усвідомлюються як природні та істинні. У статті здійснено спробу проаналізувати характер міфів та ідеологем, що лежать в основі світогляду тюремників та визначають їхню поведінку по відношенню до в'язнів. У роботі здійснено аналіз внутрішньої мотивації діяльності тюремників, серед якої ми виділяємо глибоко вкорінені у свідомість радянські міфи та особисту усвідомлену чи неусвідомлену психологічну або матеріальну вигоду. У процесі аналізу була відзначена потужна гуманістична концепція Івана Багряного, що виявляється у здатності психологічно тонко відчувати людську природу навіть у найжорстокішому каті. У романі поруч із зневажливим зображенням тюремників, викриттям їхніх найганебніших рис з'являється мотив співчуття до катів як до жертв пропаганди і власних егоїстичних несвідомих інтенцій. Автор показує, як ідеологія визначає свідомість тюремників, але водночас має потужний деструктивний вплив на них. На думку письменника, насилля суперечить природі людини, а отже, кати, незважаючи на заангажованість та цинічність не могли не відчувати внутрішній дисонанс. Було зроблено висновок, що письменник засуджує радянську систему та ідеологію, показавши її здатність руйнувати морально й фізично не тільки її противників, а також і адептів.

Ключові слова: Іван Багряний, ідеологія, міф, персонаж, "Сад Гетсиманський".